

Kennisvragen Natuur 2005

Verslag van de kennisdag 14 juni 2005

José Dijkstra
Marc Roosjen
Mariëtte Klein

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

Grondwet Kennis, oktober 2005

© 2007 Directie Kennis, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Rapport DK nr. 2007/031-E
Ede, 2005

Teksten mogen alleen worden overgenomen met bronvermelding.

Deze uitgave kan per e-mail worden besteld bij de directie Kennis onder vermelding van code 2007/dk031-E.

Oplage	Elektronisch
Samenstelling	José Dijkstra, Marc Roosjen, Mariëtte Klein
Druk	Ministerie van LNV, directie IFZ/Bedrijfsuitgeverij
Productie	Directie Kennis Bedrijfsvoering/Publicatiezaken
	Bezoekadres : Horapark, Bennekomseweg 41
	Postadres : Postbus 482, 6710 BL Ede
	Telefoon : 0318 822500
	Fax : 0318 822550
	E-mail : DKinfobalie@minlnv.nl

Voorwoord

Kennis is een belangrijk instrument om het LNV-beleid te ondersteunen. Om deze kennis voor het natuurbeleid in beeld te brengen betrekken de directie Natuur en de directie Kennis van het Ministerie van LNV al jaren de buitenwereld. Voor de Kennisdag Natuur van 14 juni 2005 waren uitgenodigd medewerkers van de verschillende terreinbeherende organisaties, beleidsmedewerkers van het ministerie van LNV, programmaleiders van onderzoeksprogramma's en medewerkers van organisaties die de belangen behartigen van burgers.

Centraal op deze Kennisdag Natuur stond het inventariseren en prioriteren van kennisvragen. Daarvoor zijn de deelnemers geïnformeerd over de wijze waarop LNV de onderzoeksaansturing verzorgt en op de hoogte gebracht van de belangrijkste onderzoeksresultaten van DLO. Dit laatste omdat de kennisvragen ondermeer een belangrijke input vormen voor de onderzoeksprogrammering voor DLO van 2006.

Naast kennisvragen is een ander belangrijk element van de kennisdag de ontmoeting tussen mensen uit maatschappelijke organisaties, onderzoek en beleid. Zo'n dag blijkt heel geschikt te zijn voor het delen van visies, ervaringen en ideeën. Hoewel de tijd hiervoor volgens sommige aanwezigen te kort is.

De op deze dag gebleken betrokkenheid en de levendigheid geven ons vertrouwen dat deze dag een wezenlijke bijdrage geeft aan natuurbeleid dat werkt.

Graag willen we iedereen bedanken die heeft bijgedragen aan de Kennisdag Natuur en de totstandkoming van deze publicatie.

DIRECTIE KENNIS,
José Dijkstra, Marc Roosjen en Mariëtte Klein

Inhoudsopgave

1	Inleiding	7
2	Werkwijze	8
3	Resultaten	9
3.1	Ambities per thema	9
3.2	Geprioriteerde kennisvragen	10
3.3	Naar DLO doorgeleide vragen	11
4	Aanbevelingen	12
	Bijlage 1 Lijst deelnemers	13
Bijlage 2	Presentatie LNV onderzoeksansturing	16
Bijlage 3	DLO-toelichtingen in de workshops	20
Bijlage 4	Overzicht van kennisvragen	25

1 Inleiding

Op 14 juni 2005 is de 'Kennisdag Natuur' gehouden. Op deze dag ontmoetten beleidsmedewerkers, onderzoekers en mensen van organisaties die met Natuur te maken hebben elkaar.

Er zijn bijna 370 uitnodigingen verstuurd en zo'n 70 mensen hebben deelgenomen aan de kennisdag. Uitgenodigd zijn: programmaleiders van onderzoeksprogramma's, terreinbeheerders (Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, particulieren, agrariërs, enz.), organisaties die de belangen van burgers behartigen en beleidsmedewerkers van het ministerie van LNV. In bijlage I vindt u een overzicht van de deelnemers.

Deze partijen zijn uitgenodigd om samen te komen tot kennisvragen die beantwoord zouden moeten worden om knelpunten in het natuurbeleid op te lossen. De dag speelt daarom een belangrijke rol in het proces van vraagarticulatie.

Omdat voor half augustus duidelijk moet zijn welke kennisvragen vanuit beleids oogpunt belangrijk zijn voor de onderzoeksprogrammering van DLO (Dienst Landbouwkundig Onderzoek) van 2006 stonden met name de thema's centraal die in 2006 zullen worden opgestart dan wel aangepast. Dit zijn de thema's die vermeld worden in de Kaderbrief DLO, te weten:

- Biodiversiteit, soorten & klimaat.
- EHS (ecologische hoofdstructuur) + Bodem, (grond)water.
- Natura 2000 + Kaderrichtlijn water.
- Beheer.
- Maatschappij.

Startpunt van de kennisdag was de terugkoppeling van en reflectie op de resultaten van de kennisdagen van 2003 en 2004, en de daarin geformuleerde kennisvragen. Op deze dag zijn de reeds benoemde, nog niet uitgezette kennisvragen heroverwogen, nieuwe kennisvragen geformuleerd en zijn de vragen geprioriteerd.

Een groot deel van de kennisvragen vereisen onderzoek waarvan een belangrijk deel in het kader van de DLO-programmering van 2006. Naast deze onderzoeksvragen hadden kennisvragen betrekking op vragen om ontwerpen (uitmondend in bijvoorbeeld beleidsaanpassing of regelgeving), vragen die te maken hebben met kennisdoorstroming, vermaatschappelijking en kenniscirculatie (zoals educatie, onderwijs, communicatie).

De kennisvragen spelen een belangrijke rol maar de kennisdag heeft daarnaast ook een andere impact. Mensen uit 'maatschappelijke organisaties', onderzoek en beleid ontmoeten elkaar en wisselen kennis en visies uit. In feite fungeert de kennisdag daarmee als een jaarlijkse kenniskring-bijeenkomst.

2 Werkwijze

Ter voorbereiding op de kennisdag is aan alle genodigden een overzicht gestuurd van de in 2003 en 2004 geformuleerde en uitgezette vragen, de nog niet uitgezette vragen en relevante kennisvragen die in april 2005 voor OBN zijn geformuleerd.

De kennisdag Natuur startte met een toelichting op het proces van kennisaansturing (zie bijlage 2).

Hierna zijn er vijf verschillende workshops gehouden. De deelnemers konden kiezen uit één van de volgende thema's:

- Biodiversiteit, soorten & klimaat.
- EHS + Bodem, (grond)water.
- Natura 2000 + Kaderrichtlijn water.
- Beheer.
- Maatschappij.

Per workshop gaf een programmaleider van DLO een korte stand van zaken over het onderzoek dat door DLO voor LNV is/wordt uitgevoerd (zie bijlage 3). Daarna verduidelijkt een beleidsmedewerker van Directie Natuur op hoofdlijnen de politiek-bestuurlijke context.

De workshops spitste zich vervolgens toe op:

- Het benoemen van de ambitie (waar willen we staan in 2010/2018; wat is de beleidsambitie).
- De huidige toestand, kennis.
- Formuleren van kennisvragen en kennisacties.

De workshops vulden de rest van de ochtend.

's Middags zijn alle deelnemers ingedeeld in vijf nieuwe groepen die alle workshop-thema's bezochten. Na een korte toelichting van de resultaten van de workshop die 's ochtends had plaatsgevonden konden de deelnemers aanvullende kennisvragen stellen.

De prioritering vond plaats in de afsluitende gezamenlijke bijeenkomst. De deelnemers plakten hiertoe de uitgedeelde vijf stickers bij de door hen belangrijkste bevonden vragen. Vervolgens gaven de bij de thema's betrokken beleidsmedewerkers van DN aan wat hun opviel bij de geformuleerde kennisvragen bij 'hun' thema.

De secretaris van het cluster EHS sloot de dag af middels een reactie op het behaalde resultaat.

3 Resultaten

Indeling hoofdstuk resultaten:

- Ambities per thema.
- Geprioriteerde kennisvragen.
- Naar DLO doorgeleide kennisvragen / thema's.

De gehouden inleidingen staan in de bijlagen. Allereerst is dat de inleiding over de onderzoeksaansturing (bijlage 2). In bijlage 3 staan de presentaties over de stand van zaken van het onderzoek over de vijf behandelde thema's.

Een uitgebreid overzicht van alle kennisvragen die op de kennisdag naar voren kwamen, vindt u in bijlage 4.

3.1 Ambities per thema

De benoemde ambities in de workshop **Biodiversiteit, soorten & klimaat** zijn:

- duurzame condities in 2018 voor "1982 soorten".
- medeverantwoordelijkheid maatschappelijke actoren, gesteund door o.a. kennis.
- inheemse natuur niet bedreigd door invasieve exoten.
- inzicht in effecten van klimaatverandering en mogelijke strategieën.
- instrumenten met grotere effectiviteit en minder administratieve lasten.

De benoemde ambities in de workshop **Maatschappij** zijn:

- Beheren wat er is binnen n buiten EHS.
- Nieuwe coalities om maatschappij binnen natuur te houden.
- Hoe houding bij andere overheden t.a.v. natuur?
- Natuur en gezondheid veel meer (zorgsector).
- Meer contacten met organisaties gezondheid (zoeken naar win-win).
- Beleidsboodschappen neerleggen bij departementen op grond van gezondheid.
- Mogelijkheden samenwerking projectontwikkelaars.
- Maatschappelijke kosten-baten analyse (MKBA): wat zijn monetaire baten natuur? Standaard kostenbaten analyse.
- Zorg problematiek gehandicapten bij het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport agenderen (programmatisch kader ontwikkelen).
- Invullen van het 'van zorgen voor naar zorgen dat' principe -> zorgen dat (ook wat wel, wat niet).
- Mediation rol bij veel partijen, betrokkenen en conflicten/dilemma's.
- Fyto-subsidieregeling agrarisch natuurbeheer (SAN)itaire problematiek, draagvlak voor maatregelen bij burgers.
- Dienstverlening van natuur als bijdrage aan andere sectoren.

In de overige workshops zijn de ambities op schrift meegenomen in de kennisvragen.

3.2 Geprioriteerde kennisvragen

De 20 vragen die door alle aanwezigen het meest als prioritair zijn aangegeven zijn:

1. Afstemmen van doelen + begrenzingen van Kaderrichtlijn water (KRW) en Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) in hetzelfde gebied. Kennis: Dit vraagt meer investering in onderbouwende basis kennisontwikkeling. (kennis van ecosystemen + soorten interacties, zowel grote wateren, kleine wateren etc.).
2. Klimaat: verandering van biodiversiteit i.r.t. klimaat, abiotische condities.
3. Basisonderzoek ecologische processen: Bosreservaten; spontane processen; genetische diversiteit; dispersie.
4. Begrazing: effecten op biodiversiteit mede in relatie tot gradiënten.
5. Mariene gebieden: (beschermde gebieden, EHS, Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) onderbouwing van doelen, (o.a. ontwikkeling graadmeters + onderbouwende datasets), grenzen, relatie met gebruik. Zie ook beleidsnota!).
6. Genereren van tools, kennisystemen (ook goed toegesneden kennis voor diverse bestuurders), kennismanagement, voor beleid en richting doelgroepen en communicatie t.b.v. draagvlak.
7. Communicatie naar burger over biodiversiteit; daarbij ook aangeven waarom biodiversiteit belangrijk is.
8. Beheer op landschapsschaal: Compleetheid systeem; herstel voedselweb (koppelen met leefgebiedplannen).
9. Effectiviteit Programma Beheer meten.
10. Uit stand van zaken onderzoek conclusies: Meer aandacht voor biotische interacties en dynamiek, inclusief klimaateffecten.
11. Aansluiting verbeteren van kennis uitvoering - Programma Beheer - beleid.
12. Welke alternatieven zijn/komen beschikbaar om P- of N-verzadiging te verwijderen (alternatieven ten opzichte van afgraven).
13. Zijn kleine natuurgebieden van belang voor de ecologische hoofdstructuur (EHS)?
14. Wat kan natuur preventief betekenen voor gezondheid + welbevinden (sociaal + economisch).
15. Wat is de oorzaak van het ontbreken van grotere insecten in resp. bepaalde gebieden?
16. Landschap kan evengoed aanvullend op natuur worden toegevoegd (met name op kwaliteitsaspect).
17. Besluitvorming van gemeente, provincies (motieven?) t.a.v. natuur.
18. Hoe liefde voor natuur aanspreken via beleid bij jongeren.
19. Wat zijn essentiële voorwaarden voor voldoende maatschappelijk draagvlak voor natuur te behouden/vergroten.
20. Relatie bodembiodiversiteit en hetgeen er bovenop staat? (ook in kennisbasis relevant!).

Omdat onopgeloste knelpunten voor onderscheiden groeperingen (beleid, agrarisch natuurbeheer, onderzoek, maatschappij, overige overheden, beheerders, adviseurs) een belangrijke belemmering kunnen vormen in de realisatie van het natuurbeleid is per groepering tevens in beeld gebracht wat de belangrijkste kennisvragen per deelgroep zijn. Hiervan geven we de belangrijkste vragen aan die niet in de overall top 20 terugkomen:

Beleid:

- Kennisbehoefte rond mariene gebieden groot: Afstemming criteria beoordeling.
- Bestuurlijke processen, aansturing, draagvlak, verantwoordelijkheden.
- Hoe geven we agrarisch natuurbeheer vleugels.

Agrarisch natuurbeheer:

- Wat is er nodig van omgeving & maatschappij om robuuste verbinding te laten werken.
- Hoe ga je om met kansrijke gebieden voor natuur buiten de EHS.
- Rol van steden bij kansen voor Natuur: meedenken, financieren rondom stedelijk gebied, cultuurlandschap.

Onderzoek:

- Invasieve exoten en biodiversiteit, mede in relatie tot klimaat en robuuste verbindingen.

Maatschappij:

- Eisen soorten aan landschap.
- Wat kan natuur preventief betekenen voor gezondheid + welbevinden (sociaal + economisch).
- Hoe vrijwilligers bekwamen / faciliteren in omgang met bestuurslagen. Rol van het Rijk: welk instrumentarium.

Overige overheden:

- Breng de data van het overlevingsplan bos en natuur (DBN) onder in centrale databank. Ontsluit bestaande kennis (oud en nieuw).

Beheerders:

- Kansen & bedreigingen zoet-zout overgangen.

Adviseurs:

- Welke alternatieven zijn/komen beschikbaar om P- of N-verzadiging te verwijderen (alternatieven ten opzichte van afgraven).

3.3 Naar DLO doorgeleide vragen

Het ministerie van LNV heeft uiteindelijk alle vragen die in de top 20 staan, uitgewerkt in de programma's van eisen aan DLO voor de onderzoeksprogrammering 2006.

Ook van de per groepering als belangrijk aangegeven vragen is het overgrote deel meegenomen in de programma's van eisen.

De vragen uit 3.2 die **niet** aan DLO worden voorgelegd zijn:

Beleid:

- Hoe geven we agrarisch natuurbeheer vleugels?

Agrarisch natuurbeheer:

- Hoe ga je om met kansrijke gebieden voor natuur buiten de EHS?

Maatschappij:

- Wat kan natuur preventief betekenen voor gezondheid + welbevinden (sociaal + economisch).
- Hoe vrijwilligers bekwamen / faciliteren in omgang met bestuurslagen. Rol van het Rijk: welk instrumentarium.

Eind 2005 is bekend welke vragen definitief naar het DLO-onderzoek gaan.

4 Aanbevelingen

Het proces van vraagarticulatie samen met maatschappelijke organisaties zorgt voor acties, met name onderzoek, met groot draagvlak. Toch zijn er nog verbeterpunten waarbij betrokken partijen enerzijds mee kunnen helpen aan het articuleren van vragen die er voor het natuurbeleid toe doen en anderzijds geïnformeerd worden over de resultaten van ingezette acties. De aanwezigen gaven dan ook aan naast het helpen articuleren van vragen de terugkoppeling zeer te waarderen.

Aanbeveling 1

Het ministerie (directie Natuur samen met directie Kennis) stuurt begin 2006 aan de kennisdagdeelnemers een overzicht van de vragen die dan uitgezet zijn bij DLO, de vragen die uitgezet worden via open programmering, en de vragen die een andersoortige kennisactie verlangen (communicatie, kennismontage, educatie, en dergelijke)

Aanbeveling 2

Kenniskringen opzetten waarin vertegenwoordigers vanuit verschillende belangengroepen samenkomen om kennis te delen en gezamenlijk tot voorstellen te komen.

Aanbeveling 3

Organiseer de kennisdag in het vervolg eerder in het jaar, b.v. in maart/april. Dit geeft met name richting DLO de mogelijkheid meer tijd te besteden aan het doorvertalen van kennisvragen naar concrete, goed aansluitende onderzoeksvragen. Bovendien geeft het DLO meer tijd om op maat gesneden offertevoorstellen op te stellen waarbij meer wederzijds overleg met het ministerie en/of vragende partijen mogelijk is over de vraagstelling.

Bijlage 1 Lijst deelnemers

<i>Titel voorletters</i>	<i>Tus.v.</i>	<i>Achternaam</i>	<i>Organisatie</i>	<i>Afdeling</i>	<i>Plaats</i>
J. van		Baalen	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
dhr. F.		Backer	Natuur en Milieu		UTRECHT
J.J.		Bakker	Ministerie van LNV	Directie Natuur	
J.H.		Bakker	Ministerie van LNV	Directie Natuur	
Dr. A.		Barendregt	Universiteit Utrecht	Opl. Milieuwetenschappen	UTRECHT
mevr. R.M.		Bekker	Rijksuniversiteit Groningen	Lab voor plantenecologie	HAREN
A.		Berkhout	Ministerie van LNV	Directie Natuur	
R.J.		Bijlsma	Alterra - Research Instituut voor de Groene Ruimte		WAGENINGEN
Dr. R.		Bobbink	Universiteit Utrecht	Leerstoelgroep Landschapsecologie	UTRECHT
J.		Bodegraven	Ministerie van LNV	Directie Natuur	
R.		Bok	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
R.		Busink	Ministerie van LNV	Directie Natuur	
mevr. P.	van	Campen	Brabantse Milieufederatie		TILBURG
dhr. W.		Daamen	Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu		WAGENINGEN
drs. C.J.F.M.	van	Dam	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
ing. W.C.J.		Dieleman	ZLTO Projecten		GOES
ir G.	van	Dijk	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
J.		Dijkstra	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
A.	van	Dillen	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
dhr. B.	van	Dinther	Brabantse Milieufederatie		TILBURG
dr. H.F.	van	Dobben	Alterra	Ecologie en Ruimte	WAGENINGEN
dhr. Drs.G.A.	van	Duinen	Stichting Bargerveen		NIJMEGEN
Drs. J.		Esselink	KUN/Milieukunde	Stichting Bargerveen	NIJMEGEN

mevr. K.	de	Feyter	Natuur en Milieu		UTRECHT
L.		Fliervoet	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
dhr. M.A.J.		Grutters	Stichting voor Duurzame Ontwikkeling		WAGENINGEN
A.	van	Hees	Staatsbosbeheer		DRIEBERGEN
W.		Heijligers	Provincie Zuid-Holland		DEN HAAG
C.M.A.		Hendriks	Alterra - Research Instituut voor de Groene Ruimte		WAGENINGEN
ir. R.J.J.		Hendriks	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
dhr. P.		Hesen	KIWA		NIEUWEGEIN
E.	de	Hullu	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
P.		Joop	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
H.		Kampf	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
J.		Karres	Ministerie van LNV	Directie Natuur	
Mw. drs. R.		Ketner-Dostra			BENNEKOM
drs. M.H.J.		Klein	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
Drs.Ing. G.		Kooijman	SBB	Regio Oost	AMSTERDAM
dhr. L.		Kool	Ministerie van LNV	Directie Regionale Zaken, vestiging Oost	
A.J.M.		Koomen	Alterra		WAGENINGEN
K.	de	Laat	Plantenziektenkundige Dienst		WAGENINGEN
dhr. L.P.M.		Lamers	Katholieke Universiteit Nijmegen	Leerst. Aquatische Oecologie en milieubiologie	NIJMEGEN
B.H. van		Leeuwen	Raad voor het Landelijk Gebied		AMERSFOORT
dhr. drs. J.		Limpens	Wageningen Universiteit en Researchcentrum	Leerstoelgroep Natuurbeheer en Plantenecologie	WAGENINGEN
H.		Lindeboom	Alterra- Texel		DEN BURG
A.		Lindenbergh	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
T.		Lössbroek	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
dhr. B.		Lucas	De Landschappen		DE BILT
J.		Luttik	Alterra		WAGENINGEN
Dr. Th.C.P.		Melman	Alterra, Researchinstituut voor de Groene Ruimte	Centrum Landschap, team ecologische netwerken	
Drs. P.J.J.	van den	Munckhof	De Landschappen		DE BILT
mw. Ir. G.J.		Nijland	Bosschap		ZEIST
H.	de	Nijs	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
S.	van	Opstal	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
drs. A.	van	Paassen	Landschapsbeheer Nederland		UTRECHT

W.		Poelmans	Provincie Noord-Brabant		DEN BOSCH
J.	van de	Pol	Stal frá Lexkesveer		WAGENINGEN
R. van		Raay	Ministerie van LNV	Directie Natuur	
dhr. J.		Reitsma	Bureau Waardenburg B.V.		CULEMBORG
dhr. dr. J.G.M.		Roelofs	Katholieke Universiteit Nijmegen	Aquatische Ecologie en Milieubiologie	NIJMEGEN
B.		Roels	Ministerie van LNV	Directie Natuur	
W.		Romp	IVN		AMSTERDAM
M.G.		Roosjen	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
M.		Root	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
S.C.		Scheer	Natuurlijk Platteland Nederland		DEVENTER
A.		Schippers	Ministerie van LNV	Directie Natuur	
drs.ing. B.		Schoon	Provincie Noord-Holland	afd. WNLD	HAARLEM
J.		Sevenster	Ministerie van LNV	Directie Natuur	
Dr. H.		Siepel	Alterra	Ecologie en Milieu	WAGENINGEN
de heer R.		Smulders	Plant Research International		WAGENINGEN
H.		Sprangers	Ministerie van LNV	Directie Natuur	
mevr.E.		Steingröver	Alterra	Team Ecologische netwerken	WAGENINGEN
W.		Teunissen	SOVDON Vogelonderzoek Nederland	Afdeling Toegepast Onderzoek	BEEKBERGEN
W.		Verberk	Stichting Bargerveen		NIJMEGEN
P.F.M.		Verdonschot	Alterra		WAGENINGEN
Dr.s. T.J.		Verstrael	De Vlinderstichting		WAGENINGEN
P.		Vetter	Ministerie van LNV	Directie Natuur	
mevr. L.		Visscher-Endeveld	Stichting Leven met de aarde		ETTEN
C.		Visser	Ministerie van Defensie	Dienst Gebouwen Werken en Terreinen	
ir. A.J.H.	van	Vliet	De Natuurkalender		WAGENINGEN
W.	de	Vries	Alterra - Research Instituut voor de Groene Ruimte		WAGENINGEN
E.	van de	Wiel	Ministerie van LNV	Directie Kennis	
M.N.	van	Wijk	Alterra - Research Instituut voor de Groene Ruimte		WAGENINGEN
dhr. Ir. A.J.H.		Willems	Unie van Bosgroepen		ZEIST

Bijlage 2 Presentatie LNV onderzoeksaansturing

Kennisdag Natuur

Dinsdag 14 juni 2005

LNV programmering van onderzoek

Met dank aan René Bok

0

Open markt onderzoek

Open markt opdrachten € 10 mln

Kenmerken:

- Elke kennisinstelling is mogelijk
- Vraagarticulatie door directies met paraaf MT-directies
- Minimaal 3 offertes aanvragen
- Minimum van € 25.000 per aanvraag
- Ieder tijdstip in het jaar is aanvraag mogelijk (op is op)
- DK regierol, kwaliteitsrol
- Dienst regelingen doet aanbesteding

4

Financieringsstromen onderzoek 2005

(incl. BTW)

Universiteit Wageningen € 70 mln	WUR DLO
Kennisbasis € 29 mln Beleidsondersteunend € 90 mln WOT € 57 mln	
TNO doelsubsidie € 4 mln	
Open markt opdrachten € 10 mln	
Stimuleringsbudget € 12 mln	

1

Stimuleringsbudget

Stimuleringsbudget € 12 mln

Kenmerken:

- 3 vormen van stimuleren van onderzoek
 1. Lange termijn onderzoek in interdep. verband
 2. Programma financiering van kennisinstellingen met unieke kennis (niet DLO en TNO)
 3. Acute politieke knelpunten
- Geen vaste programmeringscyclus

Bijvoorbeeld NWO programma's, innovatienetwerk

5

Universiteit Wageningen

Universiteit Wageningen € 70 mln

Kenmerken:

- Onderzoek t.a.v. onderwijs
- Lange termijn (5-15 jaar)
- Verantwoordelijkheid van UW
- Wettelijke basis
- Geen sturing van LNV

2

Kennisbasis DLO

Kennisbasis € 22 mln (ex)

Kenmerken:

- Lange termijn (5-10 jaar)
- Expertise ontwikkeling/behoud
- Verantwoordelijkheid van DLO
- LNV geeft indicaties

6

TNO doelsubsidie

TNO doelsubsidie € 4 mln

Kenmerken:

- Vaste programmeringscyclus
- Nu in ombouw fase naar meer vraagsturing
- 3 thema's voor LNV en gedeelde financiering met andere departementen
- Geld op begroting OCW en LNV trekkingsrecht

3

Wettelijke Onderzoekstaken

WOT € 47 mln (ex)

Kenmerken:

- Vaste onderzoekstaken die in regelgeving vastliggen
- 7 gedetailleerde overeenkomsten van 5 jaar:
 1. Diergezondheid
 2. MKZ vaccins
 3. Voedselveiligheid
 4. Gesenbanken
 5. Bestandsonderzoek vis
 6. Economische gegevens voorziening
 7. Natuur milieu planbureau
 8. Gegevensvoorziening Natuur i.o.

7

Beleidsondersteunend onderzoek DLO

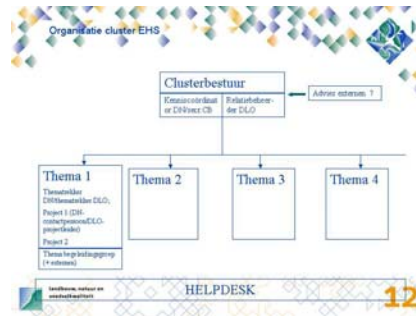
Beleidsondersteunend
€ 75 mln (ex BTW)

Kenmerken zijn:

- ondersteuning van LNV beleid en uitvoering
- vaste jaarcyclus conform subsidievoorwaarden
- geen programma's meer en geen standaard 4 jaar
- vraagarticulatie om onze vraag scherp te krijgen
- DK regierol, kwaliteitsrol en eindverantwoordelijk
- clusterbesturen voor aansturing

landbouw, natuur en
milieubeheer

8

Thema's cluster EHS 2005

- Soortenbeleid, klimaat
- Beheer natuur, bos en landschap
- Abiotische randvoorwaarden en natuurdoelen
- Bodembiodiversiteit (met VLG)
- Kwaliteit EHS en koppeling met VHR
- Landschap (met VLG)
- Natuurbeheer mariene EHS
- Ecologische doelen en maatlaten waterbeheer

landbouw, natuur en
milieubeheer

13

Beleidsondersteunend onderzoek Clusterbesturen

- Dekkend voor beleidsveld
- Wie: betrokken directies
- Binnen cluster thema's met onderzoeksprojecten
- "programma"- overstijgend
- Thema-coördinatoren / Thema-begeleidingsgroep

Focus

- LNV-breed
- Flexibiliteit / maatwerk
- Strategische discussie
- Nu BO-onderzoek, straks kennis

landbouw, natuur en
milieubeheer

10

Programmering en vraagarticulatie

Fase 1 Thema's per jaar (her)benoemen

Product: kennisagenda
Product: Kaderbrief DLO (1 mei)

Fase 2 Vraagidentificatie

Product: programma's van eisen met kennisvragen

Fase 3 Aanbesteding

Offerte verzoek aan DLO (1 oktober) en beoordeling offertes
Product: goedkeuringsbrief aan DLO (15 december)

landbouw, natuur en
milieubeheer

14

Clusterbesturen

- Transitie duurzame landbouw
- Mest en mineralen
- Gewasbescherming
- Biologische landbouw
- Perspectievolle agroketens
- Vitaal landelijk gebied
- Natuur (EHS)
- Voedselkwaliteit en diergezondheid
- Mondiale samenwerking
- Kennis

landbouw, natuur en
milieubeheer

11

Thema's cluster EHS 2006

- Biodiversiteit en soorten
- EHS, bodem & (grond)water
- Natura 2000 / VHR en KRW en zoute wateren (KRW ook in cluster VLG)
- Beheer
- Maatschappij (afstemmen met cluster VLG)
- (Landschap) - project vraagarticulatie in 2005 (met cluster VLG)
- (Biodiversiteit internationaal/klimaat) - in cluster Internationaal

landbouw, natuur en
milieubeheer

15

Andere aspecten bij BO-DLO

- Kenniscirculatie (5-10 %)
- Meting van de benutting van resultaten uit onderzoek
- 10% heroverweging per jaar voor
 - Nieuwe thema's
 - Versterking van bepaalde thema's
- DLO-Helpdesk voor ad hoc vragen

16 Andere ontwikkelingen LNV- onderzoek ->

- Interdepartementale vraagarticulatie komt op
- Meer samenwerking tussen Europese onderzoeksfinanciers (o.a. ERA-netten)
- Vorming van centers of excellence in Europa
- Relatie tussen onderzoek en onderwijs wordt intensiever (kenniscirculatie)
- Herijking innovatiebeleid

17

Doel van de dag

- Terugkoppeling 2003 - 2004
- Vraagarticulatie onderzoek en kennismontage BO en OP (WOT-IN, MNP, PGV, EU-programma's)
- benoemen kennisacties educatie, communicatie, vermaatschappelijking (Voorlichtingtender, RDN, RIGO, Groene kenniscoöperatie, LvDO)
- Kennisbenutting

18

Workshops

- Ambities (vs beleid – knelpunten)
- Terugkoppeling (onderzoek – beleid)
- Nieuwe vragen en kennisacties
- Focus

19

Bijlage 3 DLO-toelichtingen in de workshops

1. Biodiversiteit, soorten & klimaat

Overzicht van afgerond en lopend LNV onderzoek, gerangschikt in drie clusters:

- 1 *Onderzoek naar de toestand van de natuur en de effectiviteit van beleid en beheer*
trefwoorden: indicatoren, haalbaarheid, evaluatie, effectiviteit, graadmeters, referentiesystemen, kennissystemen, meetnetten, hotspots, opschaling, atlassen, preadviezen, scenario's, nationale landschappen, programma beheer
voorbeelden: (kwaliteitsborging) natuurplanbureau (NPB)-modellen, natuurplanbureau (NPB)-graadmeters, meetnet biodiversiteit, scenario's soortenbeleid, atlas plantengemeenschappen, hotspots vogels & vlinders, effectiviteit agrarisch natuurbeheer, referentieprojecten
- 2 *Onderzoek aan (prioritaire) soorten en natuurtypen gericht op bescherming/ beheer en abiotische randvoorwaarden*
trefwoorden: doelsoorten, natuurdoeltypen, Europese Vogel- en Habitatrictlijn (VHR), soortbeschermingsplannen, leefgebiedplannen, target species (paneuropees ecologisch netwerk (PEEN)), autochtone soorten, herintroductie, meerjarenprogramma uitvoering soortenbeleid
voorbeelden: wadvogels, mosselbanken, zeehonden, weidevogels, moerasvogels, ganzen & smienten, herintroductie otter en hamster, grote vuurvlied, boomkikker, herpetofaunal areas, abiotische randvoorwaarden vegetatietypen
- 3 *Onderzoek naar (natuurlijke, ruimtelijke) processen, interacties en ketens gericht op duurzame ontwikkeling van biodiversiteit*
trefwoorden: klimaatverandering, rivierprocessen, begrazing, spontane ontwikkeling, brand, herstelmaatregelen, "plagen", ruimtelijke heterogeniteit, successie, genetische diversiteit, bodemdiversiteit, life-history strategieën
voorbeelden: natuurlijke verjonging, bosbrand, bosreservaten, EU-projecten (EuroPop, PlantDispersal, Dakflow, Dynabeech), dood hout, klimaatverandering & soorten, bedreigde soorten & veranderende habitats, ruimtelijke rangschikking en natuurherstel, plaaginsecten

Trends en lacunes:

- de toestand van de natuur, natuurdoelen en referentiesystemen zijn goeddeels vastgelegd (Handboek Natuurdoeltypen, Europese Vogel- en Habitatrictlijn (VHR) / Natura2000, natuurplanbureau (NPB)-graadmeters) (cluster 1)
- de biodiversiteit verandert mee in een voortdurend veranderende (landschappelijke, abiotische en biotische) context; statische en ruimtelijk gefixeerde natuurdoelen (cluster 1) moeten hierom worden in- en aangepast (cluster 3) waarbij kennis van het gedrag van soorten, soortengroepen en strategieën (cluster 2 en 3) onontbeerlijk is
- beleid en beheer moeten (meer) anticiperen op een veranderlijke biodiversiteit en de effectiviteit van beleid en beheer moet meer worden beoordeeld op biodiversiteit dan op doelsoorten- en typen (cluster 3 en 1).

2. EHS + Bodem, (grond) water

Afgesloten en lopende projecten onder het EHS + Bodem, (grond) water kunnen grofweg in vijf clusters worden ingedeeld, namelijk projecten gericht op:

- I. De relatie tussen milieukwaliteit (abiotische randvoorwaarden) en de realisatie van de EHS. Hierbij kan weer onderscheid worden gemaakt in projecten gericht op relaties tussen:
 - Nutriënten- en waterbeschikbaarheid en de diversiteit aan plantensoorten.
 - Aanwezigheid van verontreinigingen en effecten op bodemleven en hogere diersoorten.
 - Kritische belastingen aanstoffen in de natuur en (gebiedsgerichte) maatregelen in de landbouw.
- II. Ruimtelijke samenhang en ruimtelijke rangschikking van de EHS
- III. Landschappelijke kwaliteit en landschapsvormende processen (o.a. ook het formuleren van kwaliteitsgraadmeters)

Trefwoorden bij de verschillende onderdelen

- Milieukwaliteit (abiotische randvoorwaarden): doelsoorten, natuurdoeltypen, veldonderzoek, laboratorium experimenten, data bases, kennissystemen, modellen (opschaling), decision support systemen, effectgerichte maatregelen risico analyses, scenarioanalyses.
 - Ruimtelijke samenhang: vuistregels, modellen, decision support systemen.
 - Landschappelijke kwaliteit en landschapsvormende processen: functiecombinaties, groen blauwe dooradering.
-
- Een korte analyse van (afgesloten en) lopend onderzoek toont aan dat de meeste projecten over onderwerpen in cluster I gaan.
 - Binnen Cluster I is in verleden relatief veel aandacht besteed aan effecten van stikstofbeschikbaarheid op natuur (met name de flora), mede in relatie tot het stikstofgebruik in de landbouw, en op effecten van verontreinigingen op bodemleven en hogere fauna. Momenteel is sprake van een verschuiving richting fosfaat en water, maar de aandacht hiervoor blijft relatief beperkt.
 - Er is meer aandacht voor gevolgen van effectgerichte maatregelen op natuur middels beïnvloeding van abiotische randvoorwaarden. Er is echter nog steeds een gebrek aan kennis over gevolgen van deze ingrepen (dosiseffect relaties, cumulatieve effecten) en over de gevolgen van klimaatverandering.
 - Interacties van verschillende milieuthema's (water in relatie tot verzuring, vermesting verontreiniging) krijgt erg weinig aandacht.
 - Onderzoek aan cluster III wordt in principe opgepakt in het thema landschap en wordt hier niet besproken.

3. Natura 2000 + Kaderrichtlijn water

Afgesloten en lopende projecten onder het thema Natura 2000 / Kaderrichtlijn water kunnen grofweg in vijf clusters worden ingedeeld:

- I. Projecten m.b.t. de implementatie van de richtlijnen (met onderwerpen als: selectie van gebieden, confrontatie met andere regelgeving).
- II. Projecten m.b.t. formulering kernopgaven om doelen van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) en Kaderrichtlijn water te bereiken (met onderwerpen als: abiotiek, ruimtelijke samenhang, monitoring en inventarisatie verplichtingen).
- III. Projecten m.b.t. het formuleren van kwaliteitsgraadmeters (met onderwerpen als: operationalisering gunstige Staat van instandhouding (SvI)).
- IV. Projecten m.b.t. handreikingen en tools (bijv. stappenplannen, pilot beheersplan, matrix schadelijke gevolgen).
- V. Projecten m.b.t. de gevolgen van ingrepen op de gunstige Staat van instandhouding (SvI).

- Een korte analyse van (afgesloten en) lopend onderzoek toont aan dat verreweg de meeste projecten over onderwerpen m.b.t. cluster I, II, en III gaan.
- Door voortschrijdend inzicht is de verwachting dat het zwaartepunt van het onderzoek zich de komende jaren gaat verschuiven van onderwerpen uit clusters I, II en III naar onderwerpen uit clusters IV en V.
- Onderzoek aan cluster IV heeft pas zin als je een goed beeld hebt van cluster I, II en III. De behoefte aan dit type onderzoek zal de komende jaren alleen maar toenemen.
- Onderzoek aan cluster V lijkt momenteel ad hoc en reactief van karakter, maar zou gestructureerder moeten worden opgepakt.
- Er is gebrek aan kennis over gevolgen van ingrepen (dosiseffect relaties, cumulatieve effecten) en over de gevolgen van klimaatverandering.
- Aanwijzing gebieden deels op habitat, maar (typische) fauna heeft ruimtelijke samenhang nodig. De Staat van instandhouding (Svi) van deze soorten is daarmee niet gegarandeerd.

4. Beheer

Deleted: 2

Binnen het thema beheer is een onderscheid te maken in:

- Beheervraagstukken voortkomend vanuit OBN netwerk.
- Beheervraagstukken m.b.t. agrarisch natuurbeheer.
- Beheervraagstukken m.b.t. beheer van water.
- Beheervraagstukken m.b.t. bos, natuur en landschapssector.
- Maatschappelijke vraagstukken.
- Financiering en effectiviteitsvraagstukken rondom beheer.

Cursief: wensen vanuit de kaderbrief

Beheer en OBN (Overlevingsplan Bos en Natuur)

Een 'zelfstandig' opererend netwerk van (praktijk)onderzoek en kennisoverdracht.

Niet gefinancierd via WUR onderzoeksinstelling.

Duidelijk is wel dat OBN onderzoek (en het netwerk daaromheen) positief gewaardeerd wordt en ook in de toekomst nog noodzakelijk blijft ('ver'-thema's blijven actueel en problematiek rondom negatieve milieufactoren is nog niet opgelost).

Er is een aparte vraagarticulatie dag OBN geweest. In deze notitie is daarom beperkt aandacht aan OBN besteed.

Verdraging en vernatting i.r.t. klimaatverandering

Beheer en agrarisch natuurbeheer

Met name de laatste paar jaar is er veel aandacht voor agrarisch natuurbeheer in het beleid. Ook in het onderzoek neemt de aandacht voor agrarisch natuurbeheer toe.

De laatste jaren is veel aandacht uitgegaan naar:

- Weidevogels en weidevogelpakketten Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN).
- Ganzen.
- Botanisch beheer.
- Verbetering/optimalisatie Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) pakketten.
- Bedrijfsvoeringsaspecten (inpasbaarheid in agrarische bedrijfsvoering, financieringsmechanismen agrarisch natuurbeheer etc).
- Dat er nog veel (beleidsmatige) vragen zijn rondom agrarisch natuurbeheer blijkt wel uit de kaderbrief.
 - *Regionale pakketten groene diensten binnen programma beheer.*
 - *Monitoring weidevogels binnen PB pakketten.*
 - *Ganzen en weidevogelbeheer: gaat dat samen (bijvoorbeeld bemestingsniveau).*
 - *Effecten bemesting op weidevogelstand.*
 - *Effecten verschillende beheersmaatregelen (blaten, schonen sloten) op weidevogelstand).*
 - *Opschaling mozaïekbeheer en monitoring.*
 - *Vogelstand en waterpeil beheer.*

Beheervraagstukken m.b.t. water (aquatische systemen, Noordzee, Waddenzee,)

Kennisvragen:

- Kaderrichtlijn Water (natuurdoelen, maximaal ecologisch potentieel).
- Grondwaterkwaliteit en kwantiteit (in relatie tot de Kaderrichtlijn Water).

- Sleutelfactoren van invloed op populatiegrootte van soorten gebonden aan aquatische systemen.
- Monitoring aquatische natuurdoelen.
- Gevolgen en kansen van Kaderrichtlijn Water voor ruimtegebruik.
- Optimalisatie herstelmaatregelen in aquatische systemen.
- Klimaatverandering en aquatische biodiversiteit.
- Dispersie in aquatische systemen.
- Exoten in aquatische systemen.
- Grondwater kwantiteits- en kwaliteitsdoelstellingen i.r.t. terrestrische ecosystemen.

Beheer, bos, natuur en landschap

Onderzoek m.b.t. beheer van natuur, bos en landschap (gebieden met hoofdfunctie Natuur) lijkt de laatste jaren minder in de belangstelling te staan. Tot 2005 werd daar relatief veel aandacht aan besteed. In 2005 is hier minder op ingezet.

Aspecten die de komende jaren van belang zijn:

- Eikenprocessierups, iepziekte, kastanjeziekte, Phytophthora, dood hout.
 - Kwaliteit van natuur binnen de EHS (i.r.t. doelstellingen en gevoerde beheer).
 - Beheerkosten.
 - Beheer van natuur rondom grote steden.
 - Landschapsbeheer.
 - VHR en beheer (gezamenlijke beheerplannen).
 - Inzicht in biodiversiteit in bossen gekoppeld aan vogel- en habitatrictlijn (VHR) en soortenbeleid.
- *Waterberging en mogelijkheden realiseren natuurdoelen.*
 - *Regionale pakketten groene diensten binnen programma beheer.*
 - *Subsidieregeling Natuurbeheer (SN) en mestwetgeving. Aantrekkelijkheid Subsidieregeling Natuurbeheer (SN) pakketten voor boeren bij nieuwe mestwetgeving.*
 - *Houtaogstvisie en beheer van natuur (vragen nog niet helder).*

Maatschappelijke vraagstukken rondom Beheer

Het verzamelen van onderzoeksvragen rondom maatschappelijke aspecten van beheer is in het verleden altijd moeizaam geweest. Vorig jaar waren nauwelijks maatschappelijke organisaties op de kennisdag aanwezig. Ook dit jaar zijn ze maar beperkt vertegenwoordigd.

Aspecten die van belang zijn:

- Draagvlak voor natuur. Vervreemding van natuur en participatie.
 - Natuur en gezondheid.
 - Meervoudige functievervulling (waterberging, cultuurhistorie, landschap, energie).
 - Natuur rondom grote steden.
 - Vermaatschappelijking; hoe geven we het vorm?
 - Natuur en fijn stof problematiek.
- *Groene en Blauwe diensten.*
 - *Effecten beleidsomgeving verwerving naar beheer.*
 - *Beleidswensen en veranderend perspectief van EU-KV, tweede Plattelands-ontwikkelingsprogramma (POP2), Kaderrichtlijn Water?*

Financiering en effectiviteitsvraagstukken rondom beheer

De evaluatie van het programma beheer zal mede gericht zijn op effectiviteit en efficiëntie. Financierings- en efficiëntievraagstukken zijn bij veel van de bovengenoemde thema's/onderwerpen aan de orde. Het is van belang goede methoden te ontwikkelen (en uit te dragen) waarlangs financierings- of efficiëntievraagstukken kunnen worden bekeken. Dit om te voorkomen dat uiteindelijk appels met peren worden vergeleken.

- *Publiek Private Samenwerking (PPS).*
- *Effectiviteit groene en blauwe diensten.*

5. Maatschappij

Thema 1 - MENSEN VOOR NATUUR

meer verantwoordelijkheid voor natuur bij andere overheden (provincies, gemeenten, regionale verbanden) en particulieren (bedrijfsleven, agrarische en andere grondeigenaren en terreinbeheerders, burgers, maatschappelijke organisaties en samenwerkingsverbanden);

- Trends in motivatie en commitment van particulieren voor natuur en natuurbeleid.
- Institutionele samenwerkingsvormen en sturingsrelaties bij ontwikkelingsgerichte natuur- en landschapsstrategieën.
- Voorwaarden voor meer particulier en agrarisch natuurbeheer.
- Handreikingen en tools voor gemeenten en particulieren om in te spelen op (inter)nationale ontwikkelingen met betrekking tot natuur (bijv. Plannen met natuur).

Thema 2 - NATUUR VOOR MENSEN

verbreding van het natuurbeleid;

- Strategieën voor sturing van de combinatie recreatie en natuur op regionaal niveau.
- Toegankelijkheid van het agrarisch gebied.

Thema 3 – NATUURRENDEMENT

verhoging van het rendement van het natuurbeleid door een betere samenhang met ander beleid (zoals het ruimtelijk, verstedelijkings-, milieu- en waterbeleid), waarbij de nadruk ligt op een gebiedsgerichte aanpak.

- Bijdrage aan monitoring kosteneffectiviteit natuurbeleid.
- Regionale voorbeeldplannen voor een kosteneffectieve aanpak van gebiedsgericht beleid, met natuur, landschap en recreatie als componenten.

Vergelijking met cluster EHS : onderzoek in EHS lijkt meer gericht op beheer en ecologie, kosten en monitoring. Mensen en natuur heeft iets breder maatschappelijk perspectief. Er is ook overlap (Boeren voor natuur, functievervulling)

Hiaten: natuurbeleving, wat voor natuur willen mensen, ontwerp en cultuurhistorie.

Bijlage 4 Overzicht van kennisvragen

I. Biodiversiteit, soorten & klimaat

- Effecten /LG op soorten / biodiversiteit (beleid).
- Invasieve exoten en biodiversiteit, mede i.r.t. klimaat en robuuste verbindingen.
- Klimaat: verandering van biodiversiteit i.r.t. klimaat, abiotische condities.
- Begrazing: effecten op biodiversiteit mede in relatie tot gradiënten.
- Zoetwater. Waddenzee (stabiliteit mosselbanken), Noordzee: mede van belang in verband met de 'passende beoordeling' van de Habitat Richtlijn.
- Zoet-Zout overgangen. Getijde zone.
- Bestuurlijke processen, aansturing, draagvlak, verantwoordelijkheden.

- Maatlatten: hoe inzetten, hoe afrekenen. Voorbeeld: natuurdoelensystematiek is min of meer rigide; hoe valt dat te gebruiken in een dynamische context?
- Bodem, Water.
- Effecten van veranderingen in landbouw.
- Hoe streekeigen identiteit behouden met 'algemene' of specifieke beheersmaatregelen.
- Communicatie naar burger over biodiversiteit; daarbij ook aangeven waarom biodiversiteit belangrijk is.
- Waarom zijn maatregelen wel/niet effectief: sleutelfactoren. Kaderrichtlijn water, Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR), etc. 'basisecologie = C.T.' ... kennis ontsluiting/ - verspreiding.

- Spanning Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) en weidevogelbeheer
 - wanneer treedt op?
 - hoe los je het op?
 - eventueel ook spanning met doelen in andere beleidsterreinen
- Communicatie naar beheerders t.a.v. doelen acties soorten
 - hoe
 - waardoor is het lastig terreinbeheerders achter de rijkssoorten beleid te krijgen? Speelt dit nog?
- Soorten – leefgebieden
 - populatiedynamica, benut kennis die aanwezig is
- Inhaalslag verspreidingsgegevens + beheerplan bedreigde soorten

- Kennis over (bedreigde) soorten buiten EHS
 - ecologisch
 - sociaal economisch ruimtelijke ordening – gebiedsgericht beleid
- Verspreiden kennis over nestkasten
- Nut en noodzaak herintroducties
- Sublittorale biodiversiteit
- Wat is (ecologische) 'basiskwaliteit' in Nota Ruimte?

Aanvullingen / opmerkingen per e-mail ingebracht:

(DN):

1. Bij exoten:kennisvragen: weren, uitroeien beheren of negeren van ziekten en plagen in de natuur: wat komt er op ons af, wat kunnen we ermee/ eraan doen. (Er is bij ons grote behoefte aan een integraal programma dat in 2006 start waarin vragen op dit gebied vanuit een multidisciplinair oogpunt worden onderzocht: dus naast de ecologische (biodiversiteit) en pathogene aspecten ook de economische en volksgezondheidsaspecten.
Toelichting: Wij worden de afgelopen periode geregeld geconfronteerd met nieuwe ziekten en plagen in de natuur (incl. stedelijk groen). Daarvoor wordt nu ad hoc beleid gemaakt. Zie bijv. eikenprocessierups). Er is beleidsmatig grote behoefte aan een meer integrale benadering. We zouden graag aan de hand van onderzoekresultaten meer modelmatig

dit vraagstuk willen benaderen. Daarmee zouden vragen beantwoord moeten worden wanneer preventie, verwijderen etc nodig, mogelijk, wenselijk etc is.

DG (directeur generaal) van der Zande heeft ook aangegeven dat hij graag wil dat er een breed opgezet onderzoeksprogramma komt om dit vraagstuk te tackelen.

2. Bij begrazing: nieuw onderwerp voor 2006: begrazing/gebruik van verbindingzones door koeien, paarden, edelherten, reeën etc.: verwachte effecten t.a.v verplaatsing van populaties (gebruik van zomer en winter habitats (treedt dat op, zo ja in welke mate, of schuiven ze elk jaar een beetje op?), beheer en schadebestrijding in verbindingzones, gedrag, fysiologie en sterfte (leeftijden etc) van grote grazers in begeleid natuurlijke gebieden zoals de Oostvaardersplassen, effecten van verschillende beheerregimes (het Oostvaardersplassen-model vs het Veluwemodel) op de habitatontwikkeling etc.

Ook dit zijn vragen die politiek gezien hoog scoren en waar we antwoord op moeten hebben voordat de verbindingzones tussen bijv. de Veluwe en de IJssel of tussen de Oostvaardersplassen en het Veluwemeer daadwerkelijk ingericht en gebruikt gaan worden.

(DN):

T.a.v. de omslag van soortgericht beleid (soortenbeleidsplannen) naar meer leefomgevingplannen. Je hebt meer kennis nodig om deze omslag goed te kunnen maken. Bijvoorbeeld onderzoeken in hoeverre bestaande instrumenten als Programma Beheer soorten reeds voldoende beschermen en in hoeverre aanvullende maatregelen (zo ja welke) nodig zijn.

T.a.v. Inhaalslag verspreidingsgegevens + beheerplan bedreigde soorten?? We zijn als DN al bezig met inhaalslag verspreidingsgegevens, dus behoeft geen vervolg in onderzoeksprogrammering DLO, als daar hiermee op wordt gedaan.

(Unie van Bosgroepen / Bosschap):

Wat zijn de gevolgen van verzuring van bosbodems in multifunctionele bossen op zandgronden?

Het streven (vanuit zowel beleid als beheerders) naar verhoging van biodiversiteit en aantrekkelijke structuurrijke gemengde bossen lijkt m.b.t. multifunctionele zandgrondbossen gefrustreerd te worden door de zure bodems onder deze bossen. Dit heeft niet alleen invloed op de vitaliteit van de bomen (zoals voorheen gedacht) maar ook om de negatieve invloed op de ontwikkeling van de kruid- en struiklaag. Inzicht in relaties tussen de bodem pH en soortenontwikkeling is hiertoe van belang. In de heersende en vanuit LNV gepropageerde beheerpraktijk van geïntegreerd bosbeheer wordt aan deze situatie weinig tot geen aandacht besteed.

Te weinig is bekend over de relatie tussen de bodem-PH, en humusopbouw en de bodemvegetatie in multifunctionele bossen op zandgronden. Nader onderzoek moet meer duidelijkheid geven.

- Concreet kan worden gedacht aan:
- Analyse van bestaande gegevens over bodem-PH;
- Extra metingen om tendensen te kunnen signaleren;
- Literatuuronderzoek naar de zuurtolerantie van kenmerkende bosbodemplanten, zonodig aangevuld met terrein/potproeven;
- Veldproeven met het verwijderen van de zure strooisellaag in multifunctionele bossen in een variant met en een variant zonder bekalking;
- Proeven met het inbrengen van linde, berk, es, zowel in combinaties als individueel, als in combinatie met strooiselverwijdering.

2. EHS + Bodem, (grond)water

- Kunnen natuurdoelen gehaald worden met huidige (& toekomstige) N-depositie? (gegeven de internationale verplichtingen)
- Beslissingsondersteunend systeem landbouw-natuur
- In welke gebieden in Nederland komen vitaminedeficiënties voor? Tijd om onderzoek goed op poten te zetten; wat gebeurt er eigenlijk? Hoe verhelp je het?
- Wat zijn de potentiële effecten van bodemverzuring op micro/mesofauna (in heidevelden)
- Lange termijn (10 jaar) toetsing modelmatige normen.
- Wat is het effect van ontbreken van micronutriënten op flora en fauna
- Interactie ammonium -> nitraat effecten.
- Wat zijn milieutekorten in bepaalde gebieden én hoe los je dat op? -> OBN-team: integralere benadering.

- Wat zijn referentiebeelden bij/van gezonde bodembiodiversiteit en hoe relateer je afwijkingen aan abiotische factoren? (in oude & nieuwe bodems!) "natuur" en "landbouw".
- Welke eigenstandige factoren bepalen het al dan niet herstel van bodembiodiversiteit?
- Relatie bodembiodiversiteit en hetgeen er bovenop staat? (ook in kennisbasis relevant!)
- Wat is de oorzaak van het ontbreken van grotere insecten in resp. bepaalde gebieden?
- Wat zijn de consequenties voor de andere functies van de landbouw voor het realiseren van de EHS (& haar milieucriteria)?
- Zijn de ecologische verbingszones functioneel?
- Hoe kunnen gegevens uit alle programma's, zo gegeneerd worden opdat zij toegankelijk zijn? (Benutting OBN gegevens).
- Breng de OBN data onder in centrale databank. Ontsluit bestaande kennis (oud en nieuw)
- Weten we genoeg van zowel biotische als a-biotische factoren die kwaliteit van EHS bepalen?
- Wat is er gebeurd in natuurontwikkelingsprojecten?
- Onderhoud monitoring & databases voor lange(re) termijn.
- Regionale a-biotische gegevens (dikte v.d. P-verzadigde laag) publiceren.
- Welke alternatieven zijn/komen beschikbaar om P- of N-verzadiging te verwijderen (alternatieven ten opzichte van afgraven).
- Zijn kleine natuurgebieden van belang voor EHS?
- Hoe groot moeten 'kleine natuurgebieden' minimaal zijn om nut te hebben?
- Wat zijn de effecten van slibdeposities op schrale gronden/vegetaties/schraallanden?
- Wat bepaalt de afname van dikte/samenstelling van de veenlaag in de EHS?
- Moeten de natuurdoelen zo blijven als ze zijn, gegeven de 'reële' situatie?
- Bijstellen van referentiebeelden/beschrijving natuurdoeltypen regionaal differentiëren.
- Hoe realiseer je gewenste natuur in een bepaald gebied? Hoe de a-biotische omstandigheden te veranderen?
- Hoe krijgen particuliere terreinbeheerders voldoende kennis over EHS?
- Wat is er nodig van omgeving & maatschappij om robuuste verbinding te laten werken?
- Wat moeten we met verzilting in het Nederlandse landschap?
- Kansen & bedreigingen zoet-zout overgangen.
- kunnen we met huidige biotiek de kwaliteit van de EHS zo krijgen als we willen?
- Maak een bodemkaart 1:10.000 met (a-)biotische gegevens
- Wat betekent de Kaderrichtlijn bodem voor Nederland?
- Wat is de relatie tussen een verbetering in milieuvoorwaarden en de draagkracht van een gebied? (waddenzee, ook elders?)
- Effecten van (gestuurde) berging in beekdalen EHS.
- Betekenis bodemleven voor plaagbeheersing in de landbouw?
- Hoe ga je om met kansrijke gebieden voor natuur buiten de EHS?
- Wat kun je voorschrijven in bestemmingsplan i.r.t. WRD (wet ruimtelijke ordening).
- Hoe verhoudt EU richtlijn 'milieu aansprakelijkheid' zich tot Nederlandse doelen & regelgeving t.a.v. bodem?
- Hoe verhoudt stroomgebiedbenadering in Kaderrichtlijn water zich tot doelen & begrenzing EHS?
- Relatie groen-blauwe dooradering met doelen EHS?
- is er voldoende geld om de hele kwaliteitsambitie EHS, incl. verbindingzones te realiseren? Welke gebieden zijn prioritair?
- Wat zijn de risico's van slechte chemische kwaliteit van bodems i.r.t. natuur?
- Begrenzing EHS realistisch i.r.t. milieu- en klimaatomstandigheden?
- Functioneert de EHS zoals vooral verwacht/zou moeten werken?

3. Natura 2000 + Kaderrichtlijn Water

Toppers

- Mariene gebieden: (beschermd gebied, EMS, Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR)) onderbouwing van doelen (o.a. ontwikkeling graadmeters + onderbouwende datasets), grenzen, relatie met gebruik. Zie ook beleidsnota!
- Afstemmen van doelen + begrenzingen van Kaderrichtlijn Water + Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) in hetzelfde gebied. Kennis: Dit vraagt meer investering in onderbouwende basisontwikkeling. (kennis van ecosystemen + soorten interacties, zowel grote wateren, kleine wateren etc.)

- Genereren van tools, kennisystemen (ook goed toegesneden kennis voor diverse bestuurders), kennismanagement, voor beleid en richting doelgroepen en communicatie t.b.v. draagvlak.

Complete lijst kennisvragen

- Natura 2000/+ Kaderrichtlijn water en Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR)
 - In 2007 evaluatie Vogel- en Habitatrichtlijn ter discussie. Kennis: wat zou je anders willen?
 - Kennisbehoefte rond mariene gebieden is groot.
- Integraal: verdieping kennis van functioneren ecosystemen en gedrag op microniveau (niet alleen landschapsschaal). Sleutelfactoren in het functioneren van soorten.
- Kennis over relatie ecologie (doelen) met maatschappelijk gebruik: potenties, haalbare doelen, b.v. recreatief gebruik.
- Relatie doelen met maatregelen en compensatie. Hoe maakbaar is Natuur?
- Meer zicht op biodiversiteit.
 - Agrobiodiversiteit.
 - Meer soorten.
- Facilitering van maatschappelijke organisaties met kennis?
 - t.b.v. meer draagvlak.
 - het gaat omeer "beleving" van natuur. Hoe doe je dat?
- Beschikbaarstelling van kennis over successen. Kennismanagement + presentatietechnieken.
- Afstemmen van doelen uit verschillende trajectbronnen op verschillende niveaus in concrete gebieden! B.v. behoud Veenweide (cultuur/landschap).
- Hormoonregulerende stoffen in milieu (water).
- N2000: verhouding statische – dynamische doelen. Daarvoor nodig:
 - Kennisuitwisseling internationaal.
 - Monitoring van populaties.
- Aan welke "knoppen" kun je draaien om de doelsoorten te beschermen/herstellen?
 - Welke soorten voor het systeem?
 - Welke kennis daarvoor nodig?
- Gericht op praktische maatregelen in water + terreinbeheer?
 - b.v. hoe zo goedkoop mogelijk defosfateren? Kennis voor beheerders t.b.v. beheersplannen!
- Uit stand van zaken onderzoek conclusies: Meer aandacht voor biotische interacties en dynamiek, inclusief klimateffecten.
- Verschuiving naar (kennistools), maar daarvoor blijft onderbouwende kennis nodig.
- Veerkracht van ecosystemen i.r.t. extreme situaties.
- Relatie met andere beleidsterreinen? Volksgezondheid, ruimtelijke ordening, etc.
- Kennismanagement: niet alleen tools, ook "community of practices, netwerken.
- Deel van Kennisontwikkeling ook buiten Wageningen UR. Hoe integreer je die kennis? (ontschotten).
- Doorlichten kennisvraag van beheerders i.r.t. wat op hen afkomt bij Kaderrichtlijn water + Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR).
- Bestuurlijke processen rond grensoverschrijdende natuurgebieden + ecologische verbindingen. Internationale dimensie van grote systemen (fysieke (on)beheersbaarheid).
- Ontwikkelen van effectieve maatregelen voor instandhoudingdoelen. Zijn de doelen wel realistisch?
- Inkaderen van Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) en Kaderrichtlijn water in internationale integrale ecologische benadering.
- Onderzoek naar maatschappelijk draagvlak / beleving van Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) en Kaderrichtlijn water.
- Optimaliseren van monitoren voor verschillende zaken (Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) en Kaderrichtlijn water, Programmabeheer) t.b.v. efficiency en minimaliseren van belasting (door monitoren) van het ecosysteem.
- Wat is significant bij beoordeling (art. 6) Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR)?
- Juridische interpretatie van "bestaand gebruik".

4. Beheer

- I. OBN/Natuur Herstel.
 - Kennis uitwisselen + overdragen.
 - OBN onderzoek en aantal praktische beheersonderzoeken afstemmen + kennis uitwisselen.
 - Pitrus probleem.
 - Pitrus onderzoek bij OBN. Hoe te voorkomen? Bestrijding?
 - Ontwikkelen jeneverbesstruwelen (prioritair habitatype).

2. Agrarisch Natuurbeheer.
 - Ontwikkelen ruimtelijke kennis.
 - Ontwikkeling Ruimtelijk kennissysteem weidevogels.
 - Online Kennissysteem (weidevogels) optimalisatie beheer.
 - Ontwikkeling Kennissysteem ruimtelijke optimalisatie beheer.
 - Ontwikkelen kennis systemen (Online) ten behoeve van kennisoverdracht naar beheerders.
 - Effectiviteit subsidieregeling agrarisch natuurbeheer (SAN). Toetsen en vergelijken met WUR onderzoek.
 - Mogelijkheden beleving in combinatie met natuurbeleid.
 - *Dagrecreatie; Wandel / vaarrecreatie; Verblijfsrecreatie.*
 - Aansluiting verbeteren van kennis uitvoering - programma beheer - beleid.
 - Hoe beheer van het Platteland over 10 jaar? Wat betekent dat voor de doelen / scenario's?
 - Verbetering connectie beleid - uitvoering - Programma Beheer. Aansluiting beleid-kennis-uitvoering-praktijk.
 - Effectiviteit beheer in relatie tot abiotische factoren. Wat zijn de randvoorwaarden voor effectiviteit beheer?
 - Beter inzicht in kansrijke locaties. Gebieden die niet kansrijk zijn uitsluiten.
 - Kennisuitwisseling natuur en Natuur.
 - Agrarisch Natuurbeheer & Bos/Natuur/Landschap.
 - Hoe kennis uitwisselen natuur en Natuur.
 - Kennisverspreiding naar uitvoerende partijen.
 - Agrarisch Natuurbeheer: Kennisverspreiding / Welke kennis zit waar? / Welke kennis is nodig? / Hoe krijg je die kennis bij de uitvoerende particulier?
3. Water.
 - Effectiviteit beheer (o.a. beekherstel).
 - Communicatie consequenties Kaderrichtlijn Water voor natuurbeheer.
 - Randvoorwaarden beheer beschermde gebieden op zee.
 - Beekherstel faalt tot nu toe. Veel investeringen met weinig rendement. Kennisvraag naar hoe ingreep van effect wel rendement kan geven.
 - Wat is de rol van dispersie in succes van herstel?
 - Verbreed de aandacht van beheer naar de intrinsieke waarden van de zoete wateren.
 - Wat is de onzichtbare waternatuur in de waddenzee? Aspecten: functioneren, beleving, gebruik.
 - Randvoorwaarden beheer van beschermde gebieden op zee.
 - Wat gaat Kaderrichtlijn Water concreet betekenen voor de praktijk van het natuurbeheer?
4. Bos/Natuur/Landschapsbeheer
 - Klimaatverandering/ecologische verbindingen "Wat is het antwoord van de natuurbeheerder".
 - Habitatrictlijn art.10 (connectivity).
 - * Hoe te realiseren in Nederland?
 - * Aansluiting ecologische hoofdstructuur (EHS) met het Pan-Europees ecologisch netwerk (PEEN).
 - Inclusief grensoverschrijdend.
 - Aandacht Historische processen
 - Voormalig beheer / In relatie tot huidige natuurdoelen en huidig beheer.
 - Kennisuitwisseling Praktijk/Veld.
 - Hoe kennisvragen uit praktijk goed uit te wisselen? (beheer onderling; met particulier natuurbeheerders / agrarisch natuurbeheerders).
 - Beheer en uitwerking van de Europese Vogel- en Habitatrictlijn (VHR).
 - * Plagen/ziekten.
 - * Optimalisatie beheerspakketten.
 - Praktische vraagstukken.
 - Kansrijkdom natuurdoelen: welk maatregelen zijn nodig om doel te behalen?
 - Welke natuurdoelen zijn op een bepaalde plek en op korte termijn haalbaar?
 - Welke maatregel buiten/binnen terrein nodig om doel te halen?
 - Eisen soorten aan landschap.
 - Welke eisen stellen soorten aan landschap? (of: Hoe gebruiken soorten landschappen).
 - Randvoorwaarden van herstel voldoende bekend?
 - Beheer op landschapsschaal.
 - * Compleetheid systeem.

- * Herstel voedselweb.
- Wat, waar, en ruimtelijke samenhang.
- Compleetheid van systeem / Voedselketen / Soortenspectrum.
- Gebiedsniveau/samenwerking: Hoe organiseer je terreinbeheer op gebiedsniveau 't meest efficiënt?
 - Hoe organiseer je terreinbeheer op gebiedsniveau 't meest efficiënt? / Samenwerken.
- Integratie van beheersvormen op landschapsniveau ; Regionale identiteit: beheer en genen.
- Beheer door grazers i.p.v. mechanisch beheer.
- Basisonderzoek ecologische processen.
 - * Bosreservaten.
 - * Spontane processen.
 - * Genetische diversiteit.
 - * Dispersie.
 - Verzekeren basisonderzoek naar ecologie(hoe werken processen?) / Beheer (methodiek, kosten).
 - kleine populaties ruimtelijke isolatie / Terreinbeheer in landschappelijke context, relatie mogelijkheden plattelands-ontwikkelingsprogramma (POP).
 - Bos, Natuur, Landschap Integratie van beheersvormen (terreinbeherende organisaties, Subsidieregeling agrarisch natuurbeheer (SAN), enz.) / Op landschapsniveau / Welke ruimtelijke context is gewenst/noodzakelijk/haalbaar.
- Verbindingszones: inrichting, beheer, functioneren.
- Sturen op soort of proces (Habitatsoort).
- Abiotische condities beheer.
- Eikenprocessierups.
- Robuuste verbindingen – hoefdieren.
 - Hoe bij beheer meer rekening houden met gebiedsspecifieke eigenschappen en kwaliteiten (genen, wijze van beheer, type beheerder).
- Begrazing buitendijkse gebieden waddenzee.
 - Voor en nadelen buitendijkse gebieden waddenzee.

5. Maatschappijvragen.

- Omgaan met natuur.
 - * Bewustwording natuurrisico's i.r.t. aansprakelijkheid.
 - * Omgaan met grote grazers in natuurgebieden i.r.t. recreant.
 - Hoe kun je burgers betrekken bij beheer (b.v. educatie en zorg).
- Functiecombinaties:
 - * Hoe wil je maatschappelijke verantwoord ondernemen als terreinbeheerder en hoe communiceer je dat?
 - * Hoe in terreinbeheer omgaan met verschillende functies.
 - Hoe gaan terreinbeheerders in hun bedrijfsvoering hiermee om?
 - * Opzet netwerk rondom maatschappelijke aspecten van beheer.
 - * (in overleg met) cluster Vitaal Landelijk Gebied.

6. Financiering/effectiviteit.

- Kosten beheer.
 - Financiën: instrument optimaliseren schaal van beheer.
- Financieel.
- Effecten.
- Hoe verhoudt particulier beheer zich tot duurzaam beheer (te verenigen met elkaar).
- Hoe is natuurbeheer inpasbaar te maken in bedrijfsvoering.
 - Hoe is particulier beheer (b.v. Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN)) inpasbaar te maken in bedrijfsvoering? Wat levert de beste beheersvormen op? Output sturing of inspanningsverplichting?
 - Agrarisch natuurbeheer: wat zijn reële vergoedingen? Particulier natuurbeheer: Hoe kunnen we bedrijfsvoering blijvend natuur bedrijven optimaliseren?
- Wat zijn selling points Natuur, Bos, Landschap?
 - Wat zijn de unieke selling points van Bos, natuur, landschap?
- Hoe communiceren.
- Hoe realiseren.
 - Hoeveel kost het beheer van EHS?

- Duurzame natuur, dynamisch ondernemen, Hoe zijn deze principieel te verenigen? Gelegenheids-? of natuurlijke partners.
 - Structurele subsidie voor beheer landschap (elementen) duurzaam behoud.
 - Stabiliteit van natuur als ondernemingsobject, financiële stabiliteit.
- Effectiviteit Programma Beheer meten.
 - Is soortgericht beheer effectief?
 - Agrarisch natuurbeheer: Is soortgericht beheer effectief? Zo ja, in welke soort gevallen wel. Zo nee, in welke gevallen niet.
 - Hoe inzet structureel van Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) om landelijk effect te realiseren?
 - Hoe toepassing maatschappelijke kosten baten analyse (MKBA) voor mariene toepassing?
 - Monitoren beheer en gebruik.
 - Hoe structurele inzet Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN)-pakketten om landelijk effect te bewerkstelligen?
(n.a.v. niet openstellen Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) weidevogels (wens LNV) => demotivatie opstartende beheerders.
 - Zijn maatregelen voldoende effectief?
 - Welke optimalisatie/maatregelen nodig om doelen te behalen.
- Hoe meten effect particulier natuurbeheer?
- 0-metingen.
 - Tussenmetingen.
 - Eindresultaat.
- Ook met oog op komst van investeringsbudget landelijk gebied (ILG).
- Effectiviteit Programma Beheer in relatie tot natuurdoelen.

5. Maatschappij

1. Gezondheid en natuur.
 - Hoe kun je meeliften op gezondheidsmanie, zodat kansen voor natuur ontstaan?
 - Wat kan gezondheidsbeleid voor natuur betekenen.
 - Wat is betekenis van natuur voor gezondheid mensen.
 - Maatvoering groen in de stad en hoeveelheid fijnstof.
 - Follow-up van RMNO-rapport: Natuur en Gezondheid.
 - Behoeft zorg-partijen 'om met natuur te kunnen werken'.
 - Wat kan natuur preventief betekenen voor gezondheid + welbevinden (sociaal + economisch).
 - Betekenis natuur voor specifieke doelgroepen (gehandicapten, ouderen, kinderen, gedetineerden).
 - Wat is toegankelijkheid voor specifieke doelgroepen.
 - Bijdrage aan opgroeien kinderen (mentaal + motorisch, allergieën).
 - Waar is natuur een bedreiging voor gezondheid (muggen, teken, rups, vossen).
 - Hoe natuurproblemen (biodiversiteit) en gezondheidsrisico's verbinden?
2. Onderwijs: natuurkennis inbrengen (jeugd en natuur)
 - Vanuit welke natuurconcepten de burger betrekken.
 - belevingsaspecten in beheer incorporeren.
 - Hoe natuur meer te laten beleven/bezig zijn/aanraakbaar te maken (spektakel Bambi) (natuur is heilig, werkt niet).
 - Hoe liefde voor natuur aanspreken via beleid bij jongeren.
 - Is er wel een McDonaldsfactor. Hoe de McDonaldsfactor in natuur vinden/verzamelen. Marketing concept. Breng naar jongeren toe.
 - Via welke kanalen kunnen we jongeren bereiken.
 - Hoe op scholen onderwijsprogramma's updaten (bijv. meer appel op verantwoordelijkheid nemen).
 - Wat zijn essentiële voorwaarden ook voldoende.
 - Maatschappelijk draagvlak voor natuur te behouden/vergroten.
3. Bestuurlijke constructies

- Groen voor bevolking versus EHS (Tweede Kamer).
- Hoe krijg je rood voor groen gerealiseerd?
- Hoe benut je partijen (er zijn er te veel).
- Veel energie bij partijen (past niet altijd bij beleidstraject).
- Hoe invloed uitoefenen in bijv. EU-verband.
- Besluitvorming van gemeente, provincies (motieven?) t.a.v. natuur.
- Wat is nodig om andere overheden verantwoordelijkheden op te laten nemen.
- Hoe doen andere overheden aan burgerparticipatie (welke varianten, welke competenties).
- Hoe vrijwilligers bekwamen/faciliteren in omgang met bestuurslagen. Rol van het Rijk: welk instrumentarium.

4. Nieuwe kansen

- Welke recreatiedruk combineren met natuurdoeltypen.
- Betekenis andere departementen natuur-cultuur (gezondheid als apart thema).
- Hoe beter meebewegen met maatschappelijke ontwikkelingen.
- Waterberging, er komen grote arealen aan. Hoe daarmee om te gaan? Concepten ontwikkelen 2013.
- Natuur meekoppelen met andere functies (fijnstofsanering) groen in de stad voorbij agrarisch natuurbeheer.
- Hoe geven we agrarisch natuurbeheer vleugels.
- Biodiversiteit potentie van het Landelijk Gebied ontwikkelen.
- Hoe (recreatie-) sector (andere) laten meebetalen voor natuur? Corporaties.
- Bekijk het breder bijv. Projectontwikkelaars recreatie. Hoe van pilots naar systematiek.
- Welke alternatieven (dus integralere benadering van Landelijk Gebied) zijn er voor Natuurdoelen als kwaliteitsnorm.
- Rol van steden bij kansen voor Natuur: meedenken, financieren rondom stedelijk gebied, cultuurlandschap.

5. Algemene toevoegingen n.a.v. thema's maatschappij

- Landschap kan evengoed aanvullend op natuur worden toegevoegd (met name op kwaliteitsaspect).
- Kunnen we graadmeters ontwikkelen voor bijdrage natuur aan gezondheid (bijv. recreatiedruk).
- Hoe meet je vermaatschappelijking.
- Wat kan energetische landbouw bijdragen aan gezondheid + natuur?
- Maatschappelijke kosten-baten analyse (MKBA): kosten doorberekenen van vervuiling in relatie tot met VN rapportage Ecosystem assessment.
- Check welke kennisvragen al elders in bewerking zijn -> benut ze.